

Taula d'entitats
del Tercer Sector Social
de Catalunya

Debats

Catalunya Social

Propostes des
del Tercer Sector

núm. 44

Juliol de 2015

**La reinserció
postpenitenciària,
una terra de ningú.**

La reinserció postpenitenciària, una terra de ningú.

PILAR HERAS I TRIAS

Amb la col·laboració de: **Denisse Poblete, Miquel Gòmez, Júlia Pérez i Núria Fabra** (GPS-UB), i les aportacions rebudes de DINCAT (**Elena Pérez i Lluís Varea**), ECAS (**Sònia Fuertes**, com a representant de la comissió d'àmbit penitenciari), i les entitats de la part social de la Comissió Permanent de la Taula de Participació Social.

Índex de continguts

■ Introducció	3
■ 1. Aprendre'n per a millorar. Experiències d'àmbit internacional en execució penal en la comunitat	6
1.1. <i>Cap a on es va?</i>	6
1.2. <i>Què es prioritza?</i>	7
1.3. <i>Garanties?.. més aviat exemples clau</i>	8
1.4. <i>Desinstitucionalització o la invitació a l'exclusió. Un lloc on viure</i>	13
■ 2. Les maneres de l'execució penal a Catalunya, un breu recorregut pel sistema actual. Qui hi ha a les presons?	15
2.1. <i>Alguns esforços ben encaminats</i>	19
■ 3. I després de la mesura penal?	20
3.1. <i>La reinserció..., la necessitat de canvi i la construcció d'una nova identitat</i>	22
3.2. <i>Cap a no delinquir, un repte que necessita suport</i>	23
■ 4. Què fer? Elements de reflexió, reptes i propostes	28
4.1 - <i>La doble victimització, i els pros i contres de la categoria Expres/a</i>	29
4.2 - <i>El treball durant la mesura penal, i després en la comunitat</i>	31
4.3 - <i>La sensibilització social imprescindible</i>	32
4.4 - <i>Més enllà de les polítiques, l'ètica del compromís i la coresponsabilitat</i>	34
4.5 - <i>La interdepartamentalitat i la planificació territorial. Cartera de serveis?</i>	36
4.6 - <i>Tres elements clau: la coordinació dels programes, l'avaluació i l'impacte de les polítiques i la qualitat dels serveis</i>	38
4.7 - <i>L'acompanyament socio-educatiu, o qui hi ha al centre de l'atenció?</i>	39

Introducció

Al llarg de la història en gairebé tots els sistemes d'organització social han existit mesures que han servit per a castigar a qui no complia amb la norma de la societat en un lloc i en una època concreta. El sistema més habitual ha estat el punitiu i la mesura, la presó. Els motius, les penes i la manera com una persona viu el fet d'infringir una llei, amb el càstig per resposta, han estat diversos, però sempre ha quedat associada la idea de càstig a la idea de reclusió, d'apartar l'individu infractor de la vida social. Avui, en les societats més democràtiques, les polítiques públiques que se n'han ocupat, han tendit més aviat a què aquesta persona prengui consciència dels inconvenients i de l'error d'haver comès el delictes i aposti per no tornar-hi, que no pas a què la punició es converteixi en reclusió amb tot el que això suposa d'aïllament, d'aprenentatges i pràctiques de risc, de violències, de consums greus de tòxics,... per exemple.

A l'Estat espanyol la pràctica de la reclusió ha primat per damunt d'altres mesures alternatives, de manera que el fet de potenciar la presó, amb llargues estades, més que les mesures en medi obert, en la comunitat, o penes més curtes en el temps, ha contribuït a dificultar que, un cop complerta la sentència, els homes i les dones puguin refer la seves vides amb garanties de sortir-se'n.

Aquest sistema punitiu, que resulta car, és poc eficaç i no ajuda al que anomenem reinserció de les persones a la vida social, tot provocant índexs importants de reincidència que a més cronifiquen maneres de viure i de funcionar en societat, i no ajuda a consolidar el sentit de la pertinença a la comunitat amb l'exercici dels drets i deures que corresponen.

Les polítiques socials de l'Administració pública tampoc no han acabat de fer el gir cap a la desitjada reforma i canvi de punt de vista

que donaria espai per a dur a terme propostes cap a la reinserció real, tant laboral com social, d'aquells i aquelles que han fet estades, moltes vegades llargues, a presó. S'han fet avenços, però avui, malgrat les veus que des de dins del sistema i des de fora ho reclamen, encara es camina lentament.

Amb la situació de crisi i la manca de recursos econòmics, la situació ha empitjorat. I a Catalunya també han minvat considerablement els programes i els projectes que les entitats del Tercer Sector estaven duent a terme, des de fa anys, en un exercici de coresponsabilitat que ofería algunes sortides a les persones quan es trobaven al carrer després d'haver estat temps en institucions penitenciàries.

És evident que l'excessiva institucionalització, sigui per reclusió o fins i tot també per protecció, acaba fent que les persones que porten l'expressió EX, lligada a la institució on han estat temps vivint, tinguin problemes per a afrontar la realitat del seu present i del seu futur a mig i llarg termini. Si, a més, a l'entorn on han de viure no hi troben la sensibilitat suficient, de comprensió i acceptació del fet que han de refer la seva vida, calen molts esforços per a aconseguir que aquest home ex-pres o aquesta dona que acaba de sortir de la presó tingui la consideració de ciutadà o ciutadana sense etiquetes. Per tant, no es tracta només d'una qüestió econòmica, sinó d'un treball continuat i molt coordinat entre agents molt diversos, perquè s'impregni el conjunt de la societat d'una altra manera de veure'ls.

És cert que no es canvia la mentalitat del conjunt de la societat ni les polítiques socials dels governs a cop de desig. Però sí que cal voluntat política per a fer les coses d'una altra manera i no convertir a qui es desinstitucionalitza en una suma de problemàtiques que focalitzen i arrossegueuen l'estigmatització per haver estat a la presó. Com si no haguessin acomplert la pena que en el seu dia els van imposar i haguessin de ser "obligatòriament" delinqüents per tota la vida. Com si no tinguessin capacitats humanes a desenvolupar ni expectatives davant el seu futur.

Però, qui se n'ocupa de totes aquestes coses? Diem que el fet que aquestes persones exrecluses i expenades tornin a la societat, a la comunitat, avui és en "terra de ningú" perquè amb el temps aquesta qüestió continua sent el gran repte pendent que ha de vèncer pors i desconfiances, i que demana accions decidides des de la confluència de tots els agents socials i polítics. I, de moment, encara no hi ha hagut respostes prou clares ni prou decisòries per a buscar solucions, més enllà de pedaços, sovint insuficients i de bones voluntats, i malgrat els grans esforços de professionals i voluntariats.

Aquesta realitat, coneguda però poc visible, i d'una gran complexitat, és el centre d'aquesta publicació. I del debat que pugui generar esperem que en surtin alternatives consensuades per a avançar cap a la clarificació i el compromís polític i social. En uns moments de possibles canvis en el mapa de les polítiques socials, dels drets de les persones i de la trobada entre governs i societat civil, és del tot necessari que després de la presó hi hagi alternatives.

En les pàgines que segueixen hem fet un breu recorregut per l'execució penal a Catalunya, en les seves diferents formes: veurem els perfils de persones que acompleteixen mesures de presó; veurem què es diu i què es fa al voltant de la rehabilitació i el desistiment de la delinqüència; plantejarem alguns elements a discutir sobre les polítiques de reinserció post-penal; i, finalment, veurem alguns reptes i proposarem algunes qüestions, que tenen molt a veure amb les polítiques públiques, però també amb les propostes d'intervenció, que han de ser socioeducatives i amb l'acompanyament i el suport professional i humà.

És per això que, des d'aquesta perspectiva, el Grup de Recerca de Pedagogia Social per a la cohesió i la inclusió socials (GPS) de la Universitat de Barcelona, reprenem una línia de treball que desenvolupem des de la investigació¹ i des de la formació² per a aportar una mirada que apunta a l'anàlisi de la complexitat en la societat i en els processos socials i educatius, l'anàlisi de les polítiques socials, l'ètica de la coresponsabilitat i el compromís, així com l'acompanyament socioeducatiu com a manera de treballar. Però també ens atrevim a plantejar, en consonància amb el que proposa el Tercer Sector, que calen algunes decisions polítiques, que són possibles i que a Catalunya s'han d'encaminar, tal com han fet en altres països, cap a considerar la persona ex-reclusa com a subjecte de drets en una societat que l'ha d'incloure. I això s'ha de traduir en una resposta de l'Estat del benestar i de les polítiques públiques, i amb la complicitat d'una societat que canviï de mirada.

---

1 En un recentment finalitzat estudi d'avaluació del programa Reincorpora es corrobora la dificultat de la reinserció laboral i social real des d'aquesta perspectiva. Vegeu: Heras, P. (coord) (2012-2014): *Estudi d'eficiència i propostes de millora per la reinserció laboral i social de persones que compleixen penes de privació de llibertat, en el marc del programa reincorpora de la Fundació "La Caixa"*. Premi Recercaixa 2012. [Informe de recerca] Equip del GPS-UB: Pilar Heras, Núria Fabra, Miquel Gómez, Asun Llena, Esther Gil, Anna Martín, Marta Ortega, Andrés Castellví, Fran Fernández, Jordi Bonaterra, Denisse Poblete, M. Jesús Igual.

2 Des de la confluència de la UB- Departament de Justícia-IREs s'està portant a terme un postgrau d'Execució penal a la comunitat, el qual després de sis edicions, enguany serà un Màster sobre Execució penal a la comunitat i justícia restaurativa, que es desenvolupa en la Facultat d'Educació.

1. Aprendre'n per a millorar. Experiències d'àmbit internacional en execució penal en la comunitat

Europa és un aglomerat de països i realitats molt divers, pel que no podem parlar d'un únic model o tendència. Però en comú podem dir que arreu d'Europa ja en el segle XIX Institucions religioses i de caritat s'implicaven en l'execució penal i en els processos de sortida de presó.

En el segle XX es va produir un moviment reformista de la justícia penal. Apareix l'orientació rehabilitadora i es despleguen nous tipus de condemnes, moltes especialment orientades a problemàtiques específiques: joves, malalts psiquiàtrics, drogodependents,... Es produeix un impuls a la professionalització de l'atenció i una generalització del treball social en l'àmbit penal. Però els resultats no van ser tan bons com els Estats esperaven i va entrar en crisi, propiciant-se una nova tendència: l'impuls de la justícia restaurativa i la introducció de l'atenció i la reparació a les víctimes del delictes, ja entrat el segle XXI. S'ha realitzat una evolució, d'un model generalitzat de justícia retributiva, basat en el càstig de l'infractor en base a la normativa establerta, a un model de justícia restaurativa, on pren rellevància el dany infringit, la víctima dels danys i les seves necessitats i la recerca d'un sistema de reparació a les víctimes. Com assenyala MC Laughlin i altres (2003) és una filosofia i unes pràctiques on intervenen tots els involucrats i afectats: la víctima, l'ofensor i la comunitat, des d'una perspectiva participativa.

1.1. Cap a on es va?

Podem observar algunes tendències generalitzables arreu d'Europa:

- Es parteix de la creença de la capacitat de canvi de l'infractor.
- S'opta per la normalització de l'estil de vida
- S'apliquen criteris d'igualtat d'oportunitats.
- Es parteix de criteris d'intervenció mínima
- S'apliquen polítiques descentralitzades i es promou l'ús efectiu dels recursos

El govern europeu ha treballat en l'àmbit de la reglamentació internacional, favorable a la implementació de mesures de compliment en la comunitat per davant de l'internament a presó, sobre la base dels resultats de menor reincidència. I les referències més rellevants són les Regles de Tòquio (regles mínimes de les Nacions Unides per a l'aplicació de Mesures no Privatives de Llibertat), i les Recomanacions CM/Rec (2010) del Consell d'Europa, que en l'article 64 enuncia que "el deure de

la societat no acaba amb l'alliberament del reclus. S'haurà de disposar, per tant, dels serveis d'organismes governamentals o privats capaços de prestar al reclus posat en llibertat, una ajuda post-penitenciària eficaç que tendeixi a disminuir els prejudicis cap ell i li permetin readaptar-se a la comunitat". Aquestes regles i en particular aquest article, han esdevingut referents per a posteriors documents i investigacions que els Estats Membres han de tenir en compte en les seves polítiques públiques, tot i que com veurem a continuació, de forma molt irregular en el territori i poc desenvolupat a casa nostra.

També en el marc de les recomanacions europees cal mencionar les recomanacions en relació a l'atenció a les víctimes del delictes. Àmbit en el qual cal assenyalar la Directiva 2012/29/UE del Parlament Europeu i del Consell, de 25 d'octubre de 2012, per la qual s'estableixen normes mínimes sobre els drets, el suport i la protecció de les víctimes del delictes. Normativa que es traslladarà en modificacions penals i processals en molts països de la UE, per exemple a l'Estat espanyol amb l'aprovació de l'Estatut de la víctima (Llei 4/2015 de 27 d'abril) que entrarà en vigència la propera tardor.

El motiu d'ingressar les persones a presó en principi és per guanyar seguretat, però totes les xifres ens indiquen que menys del 50% dels penats que passen per la presó s'impliquen en processos de rehabilitació actius. Les presons compleixen una funció social de reclusió de les persones que transgredeixen les normes socials, amb una finalitat de garantir la seguretat pública. Però si analitzem els índex de reincidència veiem que les presons no compleixen aquest objectiu. Citant per exemple el cas de Catalunya cada any surten de les presons catalanes més de 4.000 egressats³, entre els quals més del 30% reingressaran a presó, com publiquen Capdevila i Ferrer (2009); prova evident que les presons no compleixen la seva funció de garantir la seguretat ciutadana.

D'altra banda els índexs de reincidència disminueixen de forma notable quan s'apliquen transicions del sistema penitenciari a la llibertat. De manera que tots els indicadors marquen aquest model com un model d'èxit.

1.2. Què es prioritza?

Aquest és un debat a nivell mundial: s'ha estudiat que la rehabilitació dins de presó és un sistema molt car i que només dona resposta a un petit percentatge de la població encarcerada, ja que parteix de

³ http://www.gencat.cat/justicia/estadistiques_serveis_penitenciaris/1_pob.html

la voluntarietat del subjecte i de la disponibilitat de mitjans (personal de tractament i serveis especialitzats). Així doncs la millor garantia de seguretat pública avalen els programes de suport per la sortida de presó, com publica Petersilia (2003).

A nivell internacional s'han desplegat programes i mesures encaminats a reforçar la inversió en programes de transició a la comunitat com a mesura més eficaç de reducció de la reincidència.

Trobem, per exemple, la llei de segona oportunitat dels EUA⁴. Promou el finançament de polítiques públiques de suport post alliberament de presó, basades en acords entre els governs locals i les entitats socials, establint un catàleg de mesures de finançament orientades a:

- Donar suport als programes d'integració dels grups culturals minoritaris, com les poblacions indígenes i altres.
- Donar suport a les entitats socials per a desenvolupar projectes de mentoria i gestió de casos per la transició de presó a la comunitat
- Programes de suport per a persones drogodependents i/o amb problemes de salut mental
- Programes de reforçament dels vincles socials i familiars, com a mesures de suport post penitenciari
- Programes de prevenció del reingrés a presó, amb beques de suport i activitats d'acompanyament
- Programes orientats a la reducció de la reincidència amb programes comunitaris, de capacitació i acompanyament. (offender reentry⁵)
- Foment de la recerca i millora de la llibertat condicional, que permeti establir sistemes de millora contínua per a la reducció de la reincidència durant l'aplicació d'aquesta mesura.

1.3. Garanties?.. més aviat exemples clau

També podem trobar altres materials i experiències que donen rellevància a la comunitat en l'execució penal, com és el cas, per exemple, de l'Oficina de Nacions Unides contra la Droga i el Delicte que té una Guia d'Introducció a la Prevenció de la Reincidència i la Reintegració Social de Delinqüents, on es considera que calen diversos serveis d'assistència post-carcerària i assistència de reinserció que poden contribuir a facilitar la reintegració dels delinqüents. S'hi planteja la idoneïtat d'un període de supervisió en la comunitat, sovint vinculat als propis serveis de

4 <http://csgjusticecenter.org/nrrc/projects/second-chance-act/>

5 <http://www.nij.gov/topics/corrections/reentry/pages/welcome.aspx>

llibertat condicional que facilitaria la transició del pres de la institució a la comunitat. Cal dir que els expresos i les expreses no formen un grup homogeni, no tenen les mateixes experiències ni les mateixes carreres delictives, ni el mateix contacte amb les seves famílies o amb el consum de drogues; i, per tant, es proposa que es desenvolupin enfocaments individualitzats de gestió de casos, que es parteixi d'un estudi personalitzat de les dificultats amb què es trobarà l'expressor, incloent l'estrès de trobar-se en llibertat, de ser supervisat, trobar allotjament amb mitjans limitats, administrar les seves finances, l'accés als serveis de suport, aconseguir una feina, el tractament per a l'addicció, etc.

Hem trobat alguns exemples de fora de la Unió Europea que presentem en el següent quadre. Es tracta de tres països on han generat un sistema de suport post-penitenciari interessant:

País	Recerca / autors-res / any	Experiència	Enllaç
Canadà	Intensive supervision practices: a preliminary examination. Serin,R.; Voung, B.; Briggs, S. (2003)	Una avaluació de l'aplicació de les pràctiques de supervisió intensiva a delinqüents d'alt risc va trobar que el grup de supervisió intensiva tenia índexs més baixos de retorn a la presó per revocació de la llibertat condicional.	http://www.csc-scc.gc.ca/research/092/b31_e.pdf
Estats Units (Manhattan)	Guía de Introducción a la Prevención de la Reincidencia y la Reintegración Social de Delincuentes	L'any 2001 crea el concepte de "tribunals de reinserció" en resposta a l'alta concentració de penats en llibertat condicional que retornaven al veïnat de Harlem (Est de Manhattan). Aquest tribunal proporciona als ex-convictes, una intensa supervisió i serveis judicials durant els primers sis mesos següents al seu alliberament de la presó, els ajuda a trobar feina, habitatge segur, romandre lliures de drogues i assumir responsabilitats familiars i personals..	Guia...(pag.80)

País	Recerca / autors-res / any	Experiència	Enllaç
Kènia	Office of the vice president and ministry of home affairs. Research Report on the Impediments to Offender Reintegration and Resettlement (2007)	Entre els programes d'ajuda post penitenciària, el departament de llibertat condicional i serveis d'ajuda post penitenciària de Kenya proporciona supervisió i suport als ex delinqüents. Els considera desavantatjats i amb necessitat d'assistència social, de manera que combina dos models d'atenció: el model de dèficit d'oportunitat i un model de responsabilitat. Aquest programa s'ha creat sobre la premissa que els delinqüents no només han de ser castigats, sinó que també es mereixen viure sense delinquir i ser alliberats del sistema penal. Per tant, l'ajuda post-penitenciària és vista com una continuïtat del programa de rehabilitació intra-penitenciària.	http://www.academia.edu/7965070/ex_offender_study-on-the-impediments-to-offender-reintegration-and-resettlemnt-in-kenya_2

Font: elaboració pròpia a partir de la Guía de Introducción a la Prevención de la Reincidencia y la Reintegración Social de Delincuentes de NN.UU.(2013)

Centrant-nos en les experiències a Europa, veiem que han proliferat en els darrers anys els sistemes de Probation o llibertat a prova, i dins aquest sistema algunes jurisdiccions han apostat pel desplegament de serveis de probation després del compliment d'una pena de presó, sempre de forma condicionada a la voluntarietat del penat alliberat. Tant adreçats a alliberats definitius del propi sistema penal, com al suport a persones que han complert penes en països estrangers, com és el cas d'Holanda, Anglaterra i Gal·les, i Irlanda.

Així doncs, podem constatar que tots els països membres de la UE tenen preocupació per l'efectivitat del sistema penal i cada vegada més tendeixen cap a la implicació de la comunitat en l'execució penal, tant desenvolupant mesures alternatives a presó que es compleixen en la comunitat, les mesures penals alternatives de l'estat espanyol o probation de la major part d'Europa, com impulsant el compliment d'una part de les condemnes en la comunitat (el Tercer Grau i la Llibertat Condicional), o amb projectes de suport a la sortida de presó, un cop finalitzar el compliment de la condemna.

Podem citar com exemple d'aquesta tendència la política de garanties de la reinserció de Noruega⁶. És un cas diferent de l'anterior, ja que no només proposa un abordatge de la transició, sinó que parteix de la consideració del dret a la reintegració social i, per tant, ja preveu mesures des del propi internament, afavorint els centres de reinserció i el règim obert per davant dels centres amb majors mesures de contenció. De fet, és un sistema orientat a la reinserció des del propi procés judicial. Proposant un estudi dels riscos, necessitats i recursos necessaris per a cada persona, el seu objectiu és disminuir al màxim els efectes de la presonització, aplicant el màxim temps possible de compliment en la pròpia comunitat. Cal mencionar que els índex de reincidència a Noruega se situen entorn el 20%. I que només té 4.000 presos sobre una població total de cinc milions d'habitants.

A Noruega, el sistema preveu diferents mesures:

- Substitució de presó per centres de tractament, si el perfil de la persona ho requereix, com per exemple en cas de drogodependències i/o salut mental.
- Compliment d'una bona part de la condemna a domicili amb obligacions de realitzar activitats de formació, treball,... i garanties de seguiment i control, per exemple sistemes de control electrònic.
- Aplicació dels recursos propis de la comunitat com a pla de rehabilitació des de presó. Els Serveis socials, sanitaris, educatius,... de la comunitat són els que es fan càrrec del programa de tractament de l'intern, dissenyant mesures a mida de les necessitats de l'intern i dels requeriments de seguretat, i facilitant la continuïtat de tractaments i referents post-condemna.
- També estableix un sistema de garanties post condemna que inclou la seguretat de disposar d'habitatge, treball, formació, pensió de sosteniment (segons els ingressos laborals), serveis de tractament d'addiccions, salut mental o altres problemes de salut. Es defineix com un catàleg de mesures polítiques i de coresponsabilitat entre l'administració de justícia i la resta de Departaments i institucions locals.
- Promoció de la probacion per davant de l'ingrés a presó. Sistema de suspensió de condemna a prova a canvi del compliment d'obligacions en la comunitat afavoridores de la reinserció, sota seguiment i control d'un agent de seguiment.

---

⁶<http://www.kriminalomsorgen.no/directorate-of-norwegian-correctional-service.5081108-265199.html>

En aquest mateix context podem relatar l'experiència de la presó d'alta seguretat de l'illa de Bastøy (Noruega), on aplicant els principis aportats en un context d'alta seguretat, hi trobem un model d'atenció en què les persones recluses viuen intentant evitar les subcultures carceràries, de manera que la vida a l'illa és molt semblant a la dels qui viuen en llibertat: tenen una vida independent, treballen, van a un supermercat, poden anar a pescar en les seves hores d'oci... Els programes educatius i de formació són obligatoris per als interns, i en l'actualitat hi ha un taller de reparació de bicicletes, alguns són treballadors del ferri que trasllada les persones a l'illa, i hi ha granges i terra per al conreu, on els propis interns poden generar els seus propis recursos i adaptar-se a la vida en comunitat. Així l'individu que està empresonat no adquireix una identitat com a tal, evitant la cultura carcerària, i s'avança molt en capacitar els interns a viure en societat i comptar amb les habilitats necessàries en el mercat laboral, per exemple, i en general per a poder fer el salt a fora del recinte penitenciari. Es tracta d'un model d'intervenció molt més desenvolupat que el projecte de la Unitat Terapèutica i Educativa del centre penitenciari de Villabona⁷ (UTE Villabona). Aquest model també implica un treball basat en la participació dels interns en l'organització del centre i la implicació de la comunitat, però a diferència de Noruega el procés de transició de dintre a fora no s'estableix amb les mateixes garanties.

No són els únics exemples de països amb una clara aposta per al suport en el desinternament penitenciari. En d'altres llocs, com ara als Països Baixos, es posa l'èmfasi en les excarceracions i la seva preparació ja dins dels centres penitenciaris, per part de professionals dels serveis socials i per tal que en sortir tinguin allotjament, seguretat social i documentació necessària per a accedir a subsidis i prestacions socials (Sales,2014).

Aquesta preparació per a la vida després de la presó adopta diferents formes, en alguns casos ja dintre del centre penitenciari. En el Butlletí de la xarxa europea de lluita contra la pobresa i l'exclusió social: "Una segona oportunitat per als expresidiaris", es relata l'experiència de la presó de Norgerhaven, als Països Baixos. Aquesta presó funciona amb un sistema de "comunitat oberta" i els interns tenen llibertat de moviment per dintre del recinte i durant tot el dia. Es tracta d'una proposta que exigeix que els interns siguin responsables de seguir amb els seus propis programes d'intervenció, els quals

---

⁷ <http://www.utevillabona.es/>

són dissenyats de forma compartida per l'intern i pel tutor i combinen aspectes de formació pràctica i teòrica, temes socials i orientació personal. En aquesta presó els interns compten amb un treball i un sistema d'horaris establert, classes de formació específica i d'educació en general. L'objectiu és que l'intern es faci responsable de la seva rehabilitació i aquesta tingui sentit per a ell i sigui efectiva després de complir la condemna. Amb aquest plantejament s'ha establert un sistema d'avaluació que conjuntament amb el tutor i el responsable de la llibertat condicional, verifiquen l'èxit del programa i intenten col·locar l'intern en un lloc de treball. Esdevenint un clar exemple d'implicació dins-fora de presó.

1.4. Desinstitucionalització o la invitació a l'exclusió. Un lloc on viure...

La desinstitucionalització, doncs, és un repte dels Estats per millorar l'eficàcia del sistema judicial. Malgrat aquesta evidència, és escassa la literatura i les experiències centrades en aquests processos, ja que sovint es troben entrellaçats amb les problemàtiques pròpies de la pobresa i l'exclusió social. Aquest també seria el cas, per exemple, d'aquí a Catalunya on alguns autors (Sarasa i Sales, 2009) parlen de desinstitucionalització de col·lectius de risc que han passat llargs períodes de temps en presons, centres de tractament, hospitals... i on han desencadenat processos d'exclusió severa. De manera que el que es planteja com a estratègia és prevenir i treballar en el procés cap a la desinstitucionalització i garantir la coordinació entre les institucions.

Per parlar d'acompanyament en els processos de sortida de presó cal cercar les experiències sobretot en l'àmbit de l'atenció a les persones sense llar. Sales (2014) aporta alguns exemples de maneres d'encarar aquest procés de desinstitucionalització, per països. A Finlàndia i a Suècia tenen programes de reducció del sensellarisme que consideren de manera específica aquells aspectes relacionats amb el fet de sortir de la presó. Suècia es planteja com a fita específica reduir el nombre de la població excarcerada que no té llar. A Dinamarca, com hem dit, es considera fonamental que una persona que ha estat reclusa compti amb un habitatge. En aquest sentit han implementat el model ("Good reléase"), amb una mena de guia de les actuacions i els agents que s'han de coordinar com ara les administracions, institucions penitenciàries, ajuntaments (mitjançant els serveis socials de proximitat) per reduir els temps de resposta i atendre la persona que es reintegra a la vida convencional.

Aquesta és una experiència que a Catalunya porta a terme la xarxa d'atenció per a persones sense llar de Barcelona, on entitats com Arrels, Santa Lluïsa Marillach, l'Obra Social de Sant Joan de Déu i altres encaren de manera molt similar i amb la idea de prioritzar la llar a d'altres aspectes de l'atenció, amb una especial atenció a les que surten d'institucions tancades on han residit períodes llargs. El Projecte "Housing First" (primer la llar), en el darrer Recompte de persones sense llar que fa l'entitat (31 de maig de 2015), un total de 892 persones, es tracta d'aconseguir llar per tal que les persones puguin anar refent la seva vida en un lloc segur i que es pugui sentir seu, independentment d'aspectes com les addiccions, per exemple, es treballa el fet de viure o conviure en una llar (organització, responsabilitat, etc.). L'Ajuntament de Barcelona subvenciona 50 pisos amb aquesta finalitat.

La necessitat d'habitatge com a prioritat a atendre per evitar el sensellarisme dels exreclusos i les exrecluses, es dona de diferents formes. A la Gran Bretanya, per exemple, la població reclusa amb condemnes curtes mantenen un subsidi per a poder cobrir les despeses d'habitatge i no perdre la llar quan surtin de la presó. A Escòcia són els serveis sanitaris i les administracions penitenciàries, apunta Sales (2014), qui es proposen que ningú no surti dels seus centres sense un lloc on viure. Hi ha diversos programes d'acompanyament del procés de desinstitucionalització que treballen amb la quotidianitat. A Irlanda del Nord van més enllà i tots els centres penitenciaris i de detenció, a partir del 2014, fan un acompanyament del procés de reallotjament, amb especial atenció a joves de 16 i 17 anys que no tenen família. Aquesta actuació és concertada amb entitats de la societat civil i el seu objectiu, aconseguit, és que ningú no surt de la presó sense tenir una adreça de referència on poder estar en condicions acceptable

Hem vist com en l'àmbit internacional s'està portant a terme un debat entorn les prioritats d'inversió, optant cada vegada més estats per un model mixt, de rehabilitació dins de presó, de promoció del compliment de condemnes en la comunitat i de suport actiu a la sortida de presó. Aquesta tendència ve acompanyada d'un altre debat que és el de l'eficàcia del suport professional en l'acompanyament. Per exemple Milburt i Jamet (2014). Els sistemes basats en les xarxes professionalitzades requereixen de sistemes eficaços de coordinació interinstitucional i de cooperació entre serveis de diferents titularitats i administracions.

D'altra banda, s'han desenvolupat molts projectes, sorgits de les pròpies comunitats basats en l'acompanyament no especialitzats, és a dir en l'acompanyament de persones de la comunitat de forma voluntària. Cada programa opta per diferents formes de selecció, formació i qualificació del voluntariat. Establint diferents modalitats de suport, orientació i recolzament a les persones voluntàries que formen part dels programes: grups de suport, conferències, anàlisi de casos i situacions, supervisions,... Sense disposar d'estudis concloents sobre la rellevància de l'acompanyament en el desistiment de la delinqüència i encara menys sobre el perfil del tutor o mentor, podem afirmar que no és suficient amb un suport instrumental, sinó que un acompanyament eficaç ha d'incorporar la motivació al canvi i el suport emocional.

2. Les maneres de l'execució penal a Catalunya, un breu recorregut pel sistema actual. Qui hi ha a les presons?

L'execució penal a Catalunya està subjecta a la regulació del codi penal de l'Estat Espanyol, tot i que la justícia és una competència transferida al Govern de la Generalitat. És l'única comunitat autònoma de l'Estat Espanyol que té aquesta transferència, tot i que ens consta que d'altres comunitats, com el País Basc, estan estudiant de reclamar-la.

El sistema penal a Catalunya preveu un sistema diferenciat per als joves i per als infractors majors de 18 anys. Cal dir que en el cas de la justícia juvenil es tracta d'un sistema que clarament ha donat prioritat a les intervencions pre-sentencials, la mediació penal i altres mesures de justícia restaurativa i que disposa d'un sistema de prioritització de l'atenció en el si de la comunitat, facilitat per la reglamentació de la llei de responsabilitat penal del menor 5/2000. Les dades d'execució penal a Catalunya de l'any 2014⁸ mostren que 1541 menors van participar en processos de mediació penal; es van portar a terme 2.651 assessoraments tècnics; es van executar 2.791 mesures en medi obert i només 542 menors van complir mesures en centres educatius de justícia juvenil. Aquests majoritàriament eren nois i amb una mitjana d'edat dels 17'5 anys.

Com mostren les dades en la justícia juvenil a Catalunya prevalen les mesures en la comunitat.

---

⁸ http://justicia.gencat.cat/ca/departament/Estadistiques/justicia_juvenil/

Per contra, pel que fa a l'execució penal amb adults les dades són diferents⁹: L'any 2014 es van acomplir 11.296 mesures penals alternatives: 9538 Treballs en benefici de la comunitat, 227 Mesures de seguretat i 1531 obligacions de suspensió o substitució de penes de presó. Però per a interpretar aquestes dades hem de dir que l'increment exponencial de mesures en la comunitat de l'any 2000 a l'actualitat no s'han produït per un increment exponencial de les Mesures de seguretat (que han passat de 360 l'any 2004 a 237 el 2014) o per les suspensions de mesures de presó (que segueixen amb un sostre de 200) sinó per les obligacions de compliment de Treball en benefici de la comunitat i de programes formatius fruit, majoritàriament dels canvis del codi penal de penalitzar la conducció temerària sota els efectes de l'alcohol i les agressions en l'àmbit de la violència domèstica.

Cal dir també que el sistema penal de l'estat espanyol és dels que comporta un dels índex d'encarceraments més alts de la Unió Europea i un temps de compliment de condemna dels més llargs, i molt superior als 35 anys, període que la Unió Europea considera llarga condemna. Cosa que comporta greus efectes de presonització sobre les persones i dificulta la reinserció post-penitenciària. Això, tenint un dels índex de criminalitat més baixos de la Unió europea i tenint un percentatge de població encarcerada classificada de baix risc de reincidència segons les mesures habituals d'avaluació del risc.

Si mirem algunes dades per conèixer les característiques de la població encarcerada a Catalunya, veiem que el darrer dia del mes d'abril hi havia 9.208 empresonats a Catalunya, dels quals 1.194 (un 12,97%) eren preventius i 8.014 (el 87,03%) eren penats. Cal tenir en compte que és una xifra decreixent des de l'any 2012, no per disminució dels índex de delinqüència ni despenologització del codi penal, sinó per criteris d'organització més favorables a l'excarceració. Cal dir, també que a darrer dia d'abril havien estat interns a les presons catalanes un total de 11.453 persones, tenint en compte les persones alliberades i les noves altes produïdes en el primer trimestre de 2015.

Pel que fa a la llargada de les penes que, com hem dit, és de les més altes d'Europa, només un 38% són inferiors a 3 anys, un 52% estan entre 4 i 10 anys i el 10% compleixen penes superiors a 10 anys.

La taxa de població encarcerada de Catalunya es troba a en torn de 123 persones per cada 100.000 habitants, mentre que és de 144 a l'Estat Espanyol. A nivell europeu trobem molta disparitat, des dels 60

⁹ http://justicia.gencat.cat/ca/departament/Estadistiques/mesures_penals/

de Dinamarca, els 80 d'Holanda, o els 90 d'Alemanya, a xifres superiors com la d'Anglaterra i Gal·les, en torn els 140.

Si analitzem el nombre de persones alliberades en el 2014, veiem que 4.739 persones van sortir de presó al llarg de l'any, de les quals només una quarta part van finalitzar la condemna des de la llibertat condicional. Només un 20% dels penats es troben classificats en 3er grau.

Quant al perfil sociodemogràfic, tenim que el 7% són dones. La mitjana d'edat se situa en torn dels 38 anys pels homes, els 39 en les dones i els 35 anys entre la població immigrada. Un 2% són menors de 21 anys. Les persones estrangeres representen el 43%. El 80% tenen alguna relació amb les drogues (o en són consumidors o el seu delictes ha tingut alguna relació amb les drogues). Quasi el 26% tenen diagnosticats trastorns o problemes de salut mental. En torn el 20% presenten problemes de salut rellevants (Hepatitis C, VIH, tuberculosi i altres). Un 6,5% tenen alguna discapacitat intel·lectual i el 60,7% han arribat a la presó sense que se'ls hagi detectat.

Pel que fa als descriptors de rehabilitació, veiem que poc més del 50% realitzen algun tipus de treball productiu. Un percentatge similar realitza estudis. Hi ha un alt nivell d'analfabetisme funcional i digital.

L'índex de reincidència es manté sobre el 45%. Cal assenyalar que baixa al 15% en el cas de les persones que passen per processos de transició a la comunitat, és a dir, que compleixen una part de la condemna en tercer grau o en llibertat vigilada, mentre que en l'alliberament des de primer o segon grau la reincidència s'enfila per sobre del 50%, com indiquen Luque i altres (2005) i Capdevila i Ferrer (2009).

Les estadístiques indiquen que només un 43% aconseguixen inserció laboral en el primer any post condemna. Però no hi ha estudis que ens permetin saber el manteniment d'aquestes ocupacions al llarg del temps post-penitenciari.

Pel que fa a les persones amb discapacitat intel·lectual que es troben a presó cal dir que tenen dificultats d'adaptació degut a la dificultat de comprensió d'algunes normes i els processos administratius, així com d'alguns serveis, com les màquines o el peculí. Per contra les rutines, l'espai pautat i la cobertura de les necessitats bàsiques els faciliten qualitat de vida. Solen ser persones que són víctimes d'abusos per part d'altres interns, i d'incomprensió per part dels professionals de tractament que no sempre són coneixedors de la seva discapacitat. Solen acusar situacions de soledat i dificultats de resolució de

conflictes. Molts presenten problemes d'addiccions, problemes de salut mental, una escolarització deficitària i solen provenir d'entorns socio- econòmics deprimits. El programa Accepta els dóna resposta adaptada a les seves necessitats, suport en la rehabilitació, la reinserció i la inclusió social, tant dins de presó com un cop finalitza la mesura judicial. El programa també preveu suport a la seva família. Des de 2013 es disposa d'un DAE especialitzat per a persones amb discapacitat intel·lectual, havent aconseguit una millora en l'atenció d'aquest col·lectiu, tot i que els recursos disponibles per aquest col·lectiu encara són insuficients.

Globalment, si comparem el que passa a Catalunya en relació a les tendències i recomanacions internacionals d'avançar cap a la reinserció, que hem esmentat, veiem com les nostres pràctiques encara són molt lluny de poder-s'hi assemblar. El sistema de Tercer grau i llibertat condicional és discrecional, és a dir, que està subjecte a una regulació legislativa i a uns criteris de règim penitenciari molt estrictes, basats en l'assoliment de tres requeriments: adaptació al règim penitenciari, participació en el tractament i les activitats dins de presó i disposar de recolzament extern fora del centre. Així doncs, a Catalunya només poden optar a un sistema esglaonat de transició a la comunitat aquelles persones que disposen de més indicadors d'èxit de reinserció positiva, com indiquen Tébar (2005) i Capdevila i Ferrer (2014). Aquest acaba essent un sistema que s'aplica majoritàriament a les persones amb menys risc de reincidència i que reforça la voluntat de canvi de l'intern, com afirmen al seu estudi Cid i Martí (2011). Podem afirmar doncs que les persones amb més risc de reincidència, i menys voluntat de canvi i implicació en el procés de rehabilitació, solen passar de presó directament a la comunitat sense cap tipus de suport o intermediació.

Tampoc no hi ha un sistema de coresponsabilitat entre les diferents administracions. Observem manca de polítiques transversals entre els Departaments de Justícia, Benestar Social, Ocupació, Ensenyament i Sanitat.

El Departament de Justícia disposa de contractes amb les entitats per a la prestació de serveis de gestió delegada, contractes de serveis de rehabilitació específics, contracte de places en serveis especialitzats i una convocatòria anual de subvencions¹⁰ adreçada a les entitats socials que col·laboren en l'àmbit de l'execució penal a Catalunya espe-

¹⁰ Ordre Jus/133/2015, de 5 de maig: http://dogc.gencat.cat/ca/pdogc_canals_interns/pdogc_resultats_fitxa/?action=fitxa&mode=single&documentId=693490&language=ca_ES

cialment orientada al suport dins de presó: activitats de lleure, de formació, d'acompanyament,... sense incloure en cap cas el seguiment un cop finalitzada la mesura judicial.

D'altra banda, els catàlegs de la xarxa de serveis socials d'atenció primària i els especialitzats, així com els de la xarxa sanitària, d'ocupació i/o d'educació no recullen programes específics o prioritats d'atenció dirigides al col·lectiu de persones ateses. Aquesta realitat sempre acaba "amagada" en d'altres situacions com el sensellarisme, la malaltia mental, la drogodependència, els tractaments de malalties cròniques (VIH,..) o en conflictes socials diversos, on trobem la desconnexió entre el sistema de justícia penal i un plantejament de continuïtat des de la presó o la mesura penitenciària cap a la vida social en el qual la persona ha de poder desenvolupar-se, tenir ateses les seves necessitats bàsiques i sentir-se part de la ciutadania. I aquí, malauradament, aquesta continuïtat no solament no és garantida, sinó que tampoc no es prioritza.

2.1. Alguns esforços ben encaminats...

Hi ha alguns projectes d'entitats que sí que tenen en compte la necessitat d'oferir continuïtat de la intervenció, a casa nostra. Per exemple, podem citar el "projecte David" d'atenció social i jurídica que gestiona la Fundació Marianao, que manté el suport a les persones ateses, si cal a les persones ateses pels serveis. També en la mateixa línia trobem el "projecte Enllaç" de la Fundació Mambré,, que disposa d'un pis d'acollida per a persones, en el que els residents poden continuar-hi vivint un cop finalitzada la mesura judicial. I podem trobar altres exemples de pisos amb suport que tampoc tanquen l'estada el dia de finalització de condemna. O l'exemple del programa de suport de DINCAT, que també segueix oferint suport a les persones amb discapacitat intel·lectual a la sortida de presó. O d'altres entitats que treballen en la rehabilitació de les drogodependències dins el sistema d'execució penal, que deriven després les persones ateses cap a d'altres serveis de les seves entitats. Però cal dir que és una intervenció oferta des de les entitats amb finançament propi, i sense pertànyer a un pla o una xarxa específica orientada a les necessitats especials d'aquest col·lectiu. Accions que cal estructurar per tal de garantir igualtat d'accés a totes les persones que compleixen mesures de presó. I que garanteixin un sistema de finançament estable que facilitin l'especialització dels professionals.

Per un altre costat podem trobar projectes singulars com el "projecte Cercles", que facilita cercles de suport de persones voluntàries per a persones que surten a medi obert o en llibertat després d'haver complert una mesura per agressió sexual i són avaluats amb risc mig o alt de reincidència. Aquest projecte implantat a Catalunya amb suport de finançament europeu¹¹ ofereix un acompanyament a càrrec de persones voluntàries per a agressors sexuals, un programa ja desenvolupat en d'altres països a nivell internacional que s'ha implantat a Catalunya en els darrers anys. Tot i la rellevància del projecte, només dóna resposta a les necessitats d'un petit col·lectiu de les persones que compleixen mesures de presó a casa nostra, i la seva especificitat no el fan extensible a tota la població penitenciària.

3. I després de la mesura penal?

La reinserció postpenitenciària. Els efectes de la presonització, el concepte d'inclusió social, la rehabilitació i elements per al desistiment de la delinqüència

El compliment de la mesura penal és una fase important, en la que el penat té l'oportunitat d'assumir la responsabilitat del delictes comès, entendre les repercussions del fet delictiu en la seva persona, en el seu entorn i en les víctimes, cercar formes per reparar el dany causat i adquirir competències, habilitats i coneixements que li permetin actuar sobre les causes que el van portar a delinquir. Així doncs, els processos de rehabilitació dins de presó, l'acompanyament en el tercer grau i la llibertat condicional són molt rellevants en el compliment de condemna. Per això cal seguir investigant i cercant la millora dels serveis i programes de rehabilitació dins de presó i trobar fórmules que permetin lluitar contra la cultura carcerària, tant estesa als centres penitenciaris.

Però malauradament no totes les persones que estan a presó participen en programes, serveis i activitats de rehabilitació. Moltes que també finalitzaran condemna i retornaran a la comunitat no tenen cap tipus de suport ni seguiment específic. De fet, s'estima que cada any surten entorn a 900 reclusos directament de segon grau a la llibertat definitiva.

---

¹¹ Podeu consultar més informació a: <http://es.slideshare.net/justicia/la-rein> i http://es.slideshare.net/justicia/the-volunteer-experience-stephen-hanvey?next_slideshow=1

Així doncs, se'ns plantegen diferents reptes. D'una banda, seguir millorant la xarxa de rehabilitació. De l'altra, trobar formules per aconseguir que cada vegada més persones hi accedeixin, al mateix temps que trobar models d'intervenció que tot i la manca de voluntarietat de l'intern ens permetin incidir i motivar la necessitat de canvi.

Així doncs, hem de seguir treballant la coresponsabilitat entre l'Administració, els serveis de la xarxa pública d'educació, salut, ocupació, benestar social... i les entitats del Tercer Sector social per aconseguir cada vegada més que el pas per presó no sigui un parèntesi vital sinó un camí real de rehabilitació.

Però no n'hi ha prou. Cal que tinguem en consideració, com indiquen tots els estudis internacionals, que la sortida de presó és un moment clau, un moment en el que consolidar el procés de rehabilitació iniciat i donar-li continuïtat al nou entorn, o bé en el seu defecte un moment per activar sistemes de suport i acompanyament que treballin per evitar la reincidència en el delicte, hagi o no participat el pres en processos de rehabilitació dins de presó.

Cal dir que són les persones que finalitzen les condemnes de presó des de segon grau les que tenen menys suport i oportunitats i, per tant, les que presenten un major repte.

Si volem parlar de minimitzar, reduir, eliminar, etc.. l'exclusió social en les manifestacions de la vida quotidiana de les persones, hem de plantejar seriosament, i no com a subterfugi, la inclusió com a procés d'implicació dels diferents actors/es intervinents. Cert que l'exclusió és una realitat inherent a les societats on es donen desigualtats socials i que sovint representa el darrer esglai cap a la desconexió d'una part de la població, d'un sistema en el qual no es compta amb aquesta part vulnerable de la població, la més vulnerable i la que costa més que es visualitzi com a recuperable, no molesta, agradable,... Però plantejar la inclusió més enllà d'una declaració de bones intencions i d'una simple oposició semàntica a l'exclusió, té un component de compromís i de responsabilitat que, a més, interpel·la i obliga èticament i políticament a mandataris, a la societat i a la persona que vol estar inclosa i que vol que se la tingui en compte. Per això és pertinent que quan parlem de desistiment de delinquir o de reinserció, el concepte d'inclusió hi sigui present, encara que sigui com a idea de fons.

3.1. La reinserció..., la necessitat de canvi i la construcció d'una nova identitat

La reinserció post-penitenciària és el procés pel qual una persona que, ha estat a la presó, retorna a la comunitat i exerceix els seus deures i drets com a ciutadà. Sovint s'associa la reinserció a la rehabilitació, ja que es parteix de la idea que la persona que ha complert una mesura de presó ha pres la decisió de desistir de la delinqüència i ha complert amb activitats i programes que li hagin permès modificar les circumstàncies que el van portar a la comissió del delicte, és a dir, que ha seguit un procés de rehabilitació, com a garantia de re-capacitació prèvia a la reinserció social.

La rehabilitació és el procés que porta a una persona que ha tingut una determinada carrera delictiva a percebre la delinqüència com una conducta no compatible amb la seva identitat actual (Maruna, 2001).

Així doncs la reinserció parteix de la construcció per part de la persona d'una nova identitat, no delictiva.

La criminologia ha estudiat abastament el desistiment de la delinqüència. No es poden establir uns motius directes i universals d'aquest desistiment, fet que el situa en el marc de la complexitat. És a dir, no hi ha una relació directa de causa-efecte en aquest canvi, sinó que rau en una complexitat de factors que es donen en un context determinat que li faciliten, a la persona, la presa de decisions i l'inici d'un procés de canvi.

Ens podem trobar amb persones que el sol fet d'haver complert una mesura penal ja els és motiu suficient per iniciar un canvi de conducta. Lebel i altres (2008) parlen de les decisions subjectives i individuals, relacionades amb factors personals: gènere, creences, valors familiars,.... Parlem de processos en què les conseqüències del fet delictiu són raó suficient per a un desistiment. També pot estar motivat per la comprensió dels danys causats a les víctimes, la visualització de les afectacions del compliment de la pena en la pròpia organització personal, els efectes en les persones del seu entorn immediat: l'exclusió, social, crítiques, menyspreu social cap a persones estimades (mare, la dona, els fills,..), poden suposar un element cabdal per l'establiment d'un canvi.

D'altres persones durant el compliment de la pena participen en programes de rehabilitació que els serveixen per a qüestionar-se la pròpia identitat i modificar hàbits, conductes i models de socialització afavorint l'inici d'un procés de canvi. Especialment programes

relacionats amb la rehabilitació de les drogodependències, l'atenció a la salut mental, els programes d'assertivitat, control d'impulsos i de la violència,...

Hi ha qui explica el canvi en relació a factors aliens: l'establiment d'un nou capital social, com publiquen Laub i Sampson (2003), com l'inici d'una nova relació de parella, tenir un fill, una oportunitat de feina amb un entorn laboral positiu, uns nous vincles veïnals,.... O bé la millora del capital humà com argumenten Braga et al. (2009); McGuire (2002), Zamble i Quinsey (1997), o la creació de capacitats humanes que, com apunten Sen (2010) o Nussbaum (2012), troben en la superació de les addiccions elements cabdals del canvi. També els moments de transició del cicle vital poden ser raons de desistiment: la pròpia maduració al final de l'adolescència o la joventut, com diuen Shover (1996) i Moffit (1993) o la defunció d'algun referent o familiar,...

3.2. Cap a no delinquir, un repte que necessita suport

No trobaríem un fet aïllat o determinant, sinó que és la conjugació de diferents factors el que acaba facilitant el desistiment de la delinqüència i el canvi d'organització vital. En tot cas, però, el procés de construcció d'una identitat no delictiva, és un procés complex i llarg que requereix acompanyament i suport per assolir una nova organització personal i social.

Els estudis de desistiment de la delinqüència assenyalen diferents elements clau:

- La voluntat de canvi de l'intern, que cal ajudar a construir i mantenir en el temps, fins i tot després de les recaigudes. Esdevenint clau treballar l'autoestima, la història de vida, la identificació de oportunitats, l'assumpció de responsabilitats,....
- Factors de personalitat, hi ha determinats factors caracterials i conductuals, factors de personalitat que condicionen les dificultats del desistiment. Per exemple els trastorns psicopatològics.
- La rehabilitació o existència de serveis especialitzats que permeten incidir en el motius de la comissió del delicte: Serveis de la xarxa judicial o de la xarxa de serveis socials i sanitaris que permetin recuperar hàbits positius, salut física i emocional,...
- Els suports socials i familiars: disposar d'una xarxa de persones i contactes que reforcin la voluntat de desistir i ofereixin alternatives d'oci, laborals, vincles socials, participació ciutadana positius.

- Disposar d'oportunitats: Aprendre a emprar els recursos de la xarxa, educativa, laboral, social que facilitin l'adquisició de competències, la millora de la ocupació, la resolució de les necessitats bàsiques (habitatge, alimentació, vestuari, higiene,...), la ocupació positiva del temps lliure, la participació social i comunitària,...

Els estudis tampoc no es posen d'acord amb la rellevància de l'acompanyament especialitzat en aquest procés. Hi ha autors que assenyalen que els vincles socials propis del penat són més forts i rellevants, en el relat dels penats, que l'acompanyament professionalitzat. En part, es pot explicar pel fet que es dona la circumstància que moltes persones que compleixen mesures de presó es manifesten desconfiades de les xarxes professionals, a les quals atorguen un paper de control més que de suport, en moltes ocasions. Malgrat aquesta percepció, no hi ha recerques o treballs que puguin mostrar de forma aïllada el pes específic d'aquest acompanyament, ja que com hem anat relatant la complexitat d'aquests processos no ens permet establir factors aïllats ni apriorístics generalitzables i que serveixin en totes les situacions.

Podem concloure, doncs, que la rehabilitació, el desistiment de la delinqüència i la reinserció post penal no són processos que recaiguin únicament en l'infractor. Són processos que requereixen complicitat i treball en xarxa.

D'una banda, l'intern ha d'estar disposat a canviar i s'ha de comprometre en el procés de canvi. De l'altra, l'acompanyament i l'atenció professional han de garantir que hi hagi els recursos necessaris i en pugui fer ús, per tal d'incrementar les seves competències personals, relacionals i facilitar els seus vincles socials i la construcció d'un nou entorn social de suport. Però amb això no n'hi ha prou: l'entorn immediat del penat, la família, els amics, l'entorn laboral, veïnal,.. han de facilitar la inclusió social, i el suport personal, cal que ajudin a sostenir el compromís de canvi. Per últim, cal que la societat venci els seus prejudicis i compregui que la reinserció post-penal també és una responsabilitat pròpia. No hi ha procés de rehabilitació sense oportunitats a la finalització del compliment de la mesura judicial.

Tenint en compte la percepció negativa que es té socialment de les persones que compleixen mesures penals, i especialment les que han complert mesures de presó, cal treballar de forma activa perquè les xarxes de serveis socials visualitzin aquest col·lectiu, el de les persones ex preses, com un col·lectiu prioritari en l'atenció social i l'acompanyament professional, ja que sovint són víctimes d'exclusió

social i són desestimades, no pel que són en el present sinó pel que van ser i negant-los l'oportunitat de consolidar el procés de canvi.

Un element clau en la reinserció post penal és la reinserció laboral, ja que la feina no és només la garantia de percepció salarial, necessària per al sosteniment, sinó que a més en la nostra societat, aporta un capital relacional i una funció social molt rellevant. Moltes de les relacions socials s'estableixen a partir de l'entorn laboral, i és la pròpia xarxa de contactes laborals la que garanteix la reinserció laboral en un mercat laboral precari i fragmentat com l'actual. Així doncs la inserció laboral esdevé un dels elements cabdals en aquest procés.

Si aprofundim en el concepte de la inclusió social que s'apunta al començament d'aquest apartat, hem de partir de la satisfacció de les necessitats en harmonia i convivència amb els conciutadans i amb respecte al medi ambient i social en que ens trobem.

En primer lloc doncs, cal analitzar quines són les pròpies necessitats, que, com indica Maslow, es tracten de:

- les necessitats fisiològiques: alimentar-se, descansar, respirar, vestir-se,.. Requereixen doncs d'hàbits, rutines, recursos materials i econòmics,...
- les necessitats de seguretat: disposar d'una llar (entesa no com a sostre sinó com entorn segur i estable que faciliti el sentiment de pertinença, la disponibilitat d'objectes personals,.. Requereixen habitatge i de disposar de treball o altres mitjans que permetin disposar de mitjans de subsistència de forma estable i autònoma.
- les necessitats de pertinença i relació: les relacions familiars, l'amistat, l'afecte, les relacions amoroses i sexuals,.. Requereixen habilitats comunicatives, assertivitat, empatia,..
- i per últim les necessitats de reconeixement i autorealització: l'autoestima, la confiança, la capacitat de resolució de problemes, l'ètica, la creativitat, l'autoreconeixement,...

A aquest plantejament, clàssic, de Maslow, s'hi podrien afegir altres aspectes tractats per Max-Neef (1993) o Sempere (1992) o Riechmann i altres (1998) que apunten a elements que socialitzen i col·laboren al desenvolupament humà entès com a concepte inclusiu d'exercici de drets i de capacitats humanes. Entenent la socialització com la capacitat d'establir relacions amb els altres i l'entorn de forma responsable, ètica, equilibrada i sostenible.

Per tant, si tenim en compte això i ho relacionem amb el concepte d'inclusió social de les persones que provenen de processos

d'internament penitenciari, ens haurem de plantejar la cobertura de les necessitats, la socialització, el desenvolupament de les capacitats i la convivència en un entorn raonable. Aquest procés implica:

- En primer lloc, resoldre la solvència econòmica i disposar d'una llar on viure.
- En segon lloc disposar d'una xarxa familiar i social de suport.
- En tercer lloc disposar de competències bàsiques: de capacitació laboral, d'alfabetització funcional i digital, dominar les llengües oficials del context,...
- I per últim, disposar dels coneixements i habilitats necessàries per a poder exercir els drets i deures de la ciutadania: accés a permís de residència i treball, accés a recursos i prestacions socials,... Complir amb els codis de convivència de l'entorn i els valors preponderants de l'entorn: codi penal, codi circulació, models familiars i culturals,... i participar de la vida social i comunitària de l'entorn (disposar d'una funció social, d'ocupacions,...)

Però les persones que provenen d'estades a presó superiors a un any pateixen els efectes de la presonització, efectes que són majors a més temps d'estada a presó.

Parlem de pèrdues de seguretat, d'habilitats,.. derivades de viure en un entorn on tot està predeterminat i pensat per a l'establiment de rutines que facilitin la convivència. Pèrdues com :

- Pèrdua d'autonomia funcional, dificultats en disposar d'un horari per llevar-se, menjar,.. seguir una dieta equilibrada, ocupar el temps de forma positiva
- Pèrdua d'orientació sensorial: dificultats en el càlcul de les distàncies, confusió espacial, desorientació deguda a la percepció del soroll urbà,...percepció errònia del temps, que es percep molt accelerat fora de presó.
- Desconeixement de la xarxa social, educativa, sanitària, existent, amb les conseqüents dificultats per afrontar processos de recerca de feina (afegit per la manca de permís de treball i la manca d'experiències laborals del temps d'estada a presó) d'atenció a la salut, de serveis i prestacions socials provocades tant per canvis en les carteres de serveis i prestacions, com de canvis d'ubicació en el territori i d'usos dels espais.
- Decalaix tecnològic especialment en la mobilitat, la telefonia i els mitjans de comunicació en general.

- Pèrdua d'eines de relació social, els sistemes d'establiment de relacions dins de presó canvien, s'estableixen dinàmiques carceràries amb rols socials preestablerts, que no són aplicables a l'exterior del centre penitenciari. Com tampoc són vàlids els sistemes per reclamar atenció professional: baralles, autolesions, que dins del centre activen protocols de seguretat, però que fora del centre no són interpretats com demandes d'acompanyament social. D'altra banda les configuracions familiars i socials han canviat, havent d'afrontar canvis per defuncions, naixements, divorcis, noves relacions de parella, nous grups i bandes urbanes, nous lideratges i situacions que poden entrar en crisi amb la imatge que es guarda d'abans d'entrar a presó.
- Pèrdua de la capacitat de gestió econòmica i dels diners de butxaca: canvis de percepció dels preus de les coses, deshabituació a la gestió dels diners en relació a la cobertura de necessitats,...
- Desgast físic i emocional: Sovint a la sortida de presó pateixen somatitzacions pel malestar, les inseguretats, les angoixes dels reptes que han d'afrontar de nou. Dificultats a les que s'afegeix la manca d'hàbits de desplaçar-se d'un lloc a un altre, els efectes de la vida sedentària,...

Aquests factors han de ser tinguts en compte en el procés d'acompanyament a la inclusió social, ja que requereixen, d'atenció, entrenament, formació que permeti anar assolint gradualment els canvis produïts. Esdevenint necessitats específiques d'aquest col·lectiu en comparació amb d'altres grups en situació de vulnerabilitat social.

Caldrà tenir en compte que el procés de reinserció post penitenciària ha d'incloure:

- Mantenir la voluntat de canvi d'identitat no delictiva.
- Continuar els processos de rehabilitació iniciats a presó, i si cal iniciar-ne de nous: atenció psicològica, psiquiàtrica, rehabilitació de les drogodependències,...
- Cobrir les necessitats bàsiques i assistencials: alimentació, higiene, habitatge,...
- Cobrir les necessitats formatives: formació en noves tecnologies, alfabetització funcional i digital, capacitat laboral,...
- Reforçar i generar nous vincles familiars i socials, positius per al nou projecte identitari.
- Empoderar i responsabilitzar la persona del seu propi procés. Fer-la protagonista, per tal que reapregui a prendre decisions i assumir-ne

les conseqüències, reforçant la capacitat de canvi, confrontant els projectes amb la realitat, escoltant, analitzant les dificultats i desençerts i reforçant els èxits.

- Oferir-li oportunitats d'inserció laboral, de participació en projectes comunitaris, de vinculació amb el teixit associatiu local,...

Per a tot aquest procés, cal disposar de professionals especialitzats, de voluntariat, i de la implicació de la societat que ha d'implicar-se en la reinserció tot generant oportunitats i acceptant les dificultats i recaigudes de les persones, com a garantia d'una societat més justa i més segura.

4. Què fer? Elements de reflexió, reptes i propostes

En el títol d'aquest document diem que l'atenció post-penitenciària és una terra de ningú. Perquè, com hem anat veient, malgrat les experiències europees que poden donar-nos llum, malgrat les competències del Govern de la Generalitat en polítiques socials, malgrat la coresponsabilitat de les altres Administracions, malgrat l'esforç de moltes entitats del Tercer Sector que impulsen i gestionen programes i projectes,... fins avui a Catalunya ningú no ha agafat les regnes de pensar i actuar en l'atenció post-penitenciària d'una manera integral i coparticipadament.

La situació que vivim és que en els processos de sortir de presó de moltes persones -força més de les que seria desitjable- cap a la seva inserció a la vida social, ningú no ha establert l'objectiu de construir noves identitats no delictives, enlloc de reincidències; ningú no ha impulsat polítiques socials públiques (de responsabilitat pública) en aquesta camp; ningú no s'ha preocupat de tenir en compte a tots els membres de la societat, en la mesura que existeixen el dret subjectiu i els drets humans.

Ens cal, doncs, que el Govern de Catalunya, les Administracions locals i el Tercer Sector sapiguem articular espais de coresponsabilitat i de compromís, i una acció social, política, ètica i educativa compartida, que tinguin com a objectiu la millora la qualitat de vida de les persones expresses, i indirectament la millora de la convivència i del respecte socials. En definitiva, hem de reclamar que aquesta terra, avui de ningú, esdevingui una terra adobada gràcies a una estratègia compartida i un bon treball conjunt i responsable.

Plantejar la pregunta de "Què fer?" en el marc d'aquest informe no té altre objectiu que posar sobre la taula algunes qüestions que estan relacionades amb el que s'ha exposat fins aquí i que es proposen a tall de reflexió, però també com a tocs d'atenció, perquè no s'oblidin. I, en algun cas, com a embrió de propostes sorgides de converses, recerques, iniciatives polítiques,.. sempre amb la voluntat de fer visible una realitat que demostra que darrera la porta de sortida de la presó o del compliment d'una mesura penal, hi ha una vida a re-construir de la qual com a societat no ens en podem desentendre.

De forma ineludible és necessari manifestar la necessitat d'endegar des del Govern de Catalunya un programa interdepartamental en el qual els diversos Departaments de la Generalitat implicats exerceixin les seves responsabilitats de suport a les persones que han complert mesures de presó. Això implicaria establir una política activa de prevenció de la delinqüència, en tant que actua de forma intensiva en la reducció de la reincidència, i que a més de ser un dret a l'oportunitat que té qualsevol persona a canviar i a millorar la seva qualitat de vida, també suposa un estalvi dels molts costos socials i econòmics que significa la comissió de nous delictes i nous ingressos de presó. També involucra la política de seguretat ciutadana, perquè té com a resultat directe la reducció de la criminalitat, evitant la generació de noves víctimes del delicte. Són totes, doncs, polítiques d'alta eficàcia i rendibilitat social (més sensació de qualitat de vida i més seguretat ciutadana) i econòmica (reducció dels costos de les estades de presó).

4.1 - La doble victimització, i els pros i contres de la categoria Express/a

Un dels elements que, en l'"argot" de la gent professional dels serveis d'atenció a les persones, apareix quan treballem amb el risc, amb la vulnerabilitat, amb les fragilitats... és si hem de parlar de col·lectiu o d'individus; i si mereixen o necessiten una atenció especial, com a grup o bé com a persones. Allò que en algunes situacions s'ha traduït en una política de discriminació positiva, en una acció que permet que aquestes persones, per pertànyer a un determinat col·lectiu, han de tenir una prioritat o han de gaudir d'una atenció preferent. La discriminació positiva de les dones, després de segles d'història d'inexistència a la vida oficial, sembla que no té discussió. Quan aquesta dona ha sofert una situació de violència masclista, també sembla que no cal rebatre que hi hagi aquesta aplicació de l'esmentada política. Parlar des de la perspectiva de la víctima té sentit no només des d'un punt

de vista jurídic, també perquè aquesta ha de refer la seva vida. En les situacions d'exclusió com la que viuen les persones privades de llibertat, més si han estat recluses força temps, no és fàcil aplicar la llei o la política concreta de discriminació positiva.

Quan una persona ha sortit de la presó, ho hem dit, necessita xarxa familiar, social,... i en el terreny de l'acció social professional, necessita que d'altres estiguin coordinats per a treballar per a ell o ella. Caldrà que hi hagi un treball en xarxa que doni resposta a les necessitats de moltes coses que té aquest subjecte que té drets i que el seu reconeixement passa perquè l'atenguin des dels serveis socials (primària i especialitzada), des de salut, des de cultura, des d'educació, des d'habitatge, des de treball,... des de tots els àmbits que ofereixen amb voluntat universal, serveis d'atenció a les persones. Però això no sempre passa, i en el recorregut que, en el millor dels casos, aquest -EX farà per les diferents dependències dels diversos serveis, aconseguirà un suport, a canvi de l'etiqueta d'Expres que se li posarà o que es posarà per tenir aquell bocí de preferència de què parlàvem més amunt.

Ara bé, caldria que aquesta persona, que ja hauria de tenir garantida per dret l'atenció, gaudís d'una discriminació positiva? Sembla que la resposta hauria de ser afirmativa, atès que es tracta de qui no ha tingut oportunitats o n'ha tingut molt poques i se suposa que vol refer la seva vida. Com haurà de demostrar, en el nostre país o a la resta de l'Estat Espanyol, que pot, que vol i que cal que tingui resoltes necessitats per a refer la seva vida? Haurà de tenir un carnet o un certificat d'Expres que li permeti gaudir de la discriminació positiva? Per exemple, es podria aplicar el concert amb la Seguretat social que s'aplica en els casos de violència de gènere? O bé altres mesures en aquest sentit?

En aquest punt apareix tot el que fa referència a l'estigma i que, per espai, no podem desenvolupar aquí, però sí que és important plantejar si el fet d'estigmatitzar en l'ús de serveis com els serveis socials (d'accés universal) per a obtenir un benefici que s'hauria de tenir per dret, no suposa una doble victimització, ja que a més de les mancances que té el sistema per a donar sortida i resposta a les mancances que té la persona que ha estat privada de llibertat, hi sumem que a aquesta se l'ha d'etiquetar o marcar per a obtenir aquestes respostes, la paradoxa és considerable. Quan es "normalitzarà" l'ús dels serveis?

Però per contra, en el sistema actual i atesa la poca sensibilitat de la població, incloent-hi els qui decideixen les polítiques públiques, si no se l'etiqueta, es pot trobar sense ajuts, sense suports, sense drets...

En el cas de les persones immigrades, per exemple, tenir antecedents penals, què li suposa, de més?

Tenint en compte els riscos de l'estigmatització que suposa la categoria d'ex pres, pel rebuig i desconfiança social que genera, al mateix temps que les necessitats específiques d'aquestes persones, considerem necessari que cal fer prioritzar les necessitats d'atenció i pal·liar l'especial vulnerabilitat d'aquest col·lectiu.

Així doncs, tot i la controvèrsia que suposa la utilització d'un certificat d'estada a presó cal impulsar un sistema de protecció social específic per a aquest col·lectiu. Hem d'instar l'Administració a desenvolupar polítiques actives de discriminació positiva en els àmbits d'accés a l'habitatge, d'accés al treball, d'accés a la formació ocupacional i a la inserció laboral, als serveis de salut, etc. com ja es fa en altres col·lectius, com per exemple amb els joves extutelats majors de 18 anys.

Això també ha de conduir-nos a obrir un debat rigorós amb tots els implicats sobre el tipus de document acreditatiu, sobre els graus de necessitat de protecció, i sobre les prestacions i serveis que han de facilitar aquest accés prioritari.

4.2 - El treball durant la mesura penal, i després en la comunitat

Els aspectes tractats més amunt ens porten a pensar que la relació de continuïtat entre el que es fa a dins de la presó i durant l'execució de la mesura penal, i el que es pot fer a fora en l'acció (acompanyament, seguiment,..) post-penitenciària, és absolutament necessària si aquesta està coordinada i té coherència entre els dos moments. Cert que és la persona individualment qui haurà d'afrontar la realitat, adversa en el millor dels casos, de rebuig en la majoria de llocs. Però ho farà amb més o menys fortalesa, amb més o menys coneixements, amb més o menys eines, si sap, ha après i ha fet seu el que pot i ha de fer per a ser reconegut com a persona i no com a Expres.

D'aquí també la importància d'experiències com les que hem descrit referides a d'altres països. I d'aquí una altra necessitat: la coordinació dels programes i projectes que es duen a terme tant a dins com a fora de la presó en el transcurs del compliment de mesures penals. Tota preparació és poca. La complexitat de múltiples situacions que han conduït les persones que han delinquit a l'exclusió, han de ser contemplades de manera global, integral. La persona és una i les seves

característiques juntes fan aquesta persona i és aquest conjunt que cal acompanyar en la reincorporació a la vida social, laboral...

En aquest sentit, l'encert d'algunes accions de responsabilitat compartida cap on apunten algun dels programes de reinserció laboral i social, com ara el Re-incorpora de la Fundació La Caixa, o algunes polítiques del Departament de Justícia, com les dutes a terme des del CIRE, així com altres actuacions, programes, propostes,.. d'aquí o europees, donen l'oportunitat de repensar, a la llum dels resultats reals que obtenen en relació als seus objectius, aspectes fonamentals d'aquesta preparació a dins del sistema de presó per a la sortida al món laboral i social. Això pot reforçar i donar més elements de cara a unes polítiques socials post-penitenciàries més sòlides i menys parcialitzades.

L'actual sistema de rehabilitació preveu una atenció personalitzada i individualitzada, que no sempre es pot portar a terme amb la qualitat i garanties necessàries. A més de basar-se en un sistema d'avaluació del risc, a través d'instruments i proves psicològiques, que no sempre posen de manifest la complexitat de la persona. Cal seguir treballant per millorar l'atenció individualitzada i incorporar sistemes d'avaluació de la protecció, que acompanyin l'avaluació del risc en els sistemes de classificació que permeten l'accés al medi obert i a determinats programes i serveis dins de presó. De manera que les presons cada vegada siguin més obertes a l'exterior i els interns tinguin una vida més activa i participativa, de la que sol ser habitualment.

4.3 - La sensibilització social imprescindible

Tot i que la política social que dicten les instàncies governamentals les poden compartir i fins modificar els agents socials implicats en les tasques d'aquesta reinserció, és imprescindible que no es perdi de vista que la societat, a casa nostra, continua pensant en clau de càstig i que costa molt que s'accepti, no es discrimini, no s'estigmatitzi, etc. una persona que ha estat a la presó.

Els estudis tendeixen a fer el seu objecte de recerca el reclús o la reclusa, les seves activitats, les oportunitats que se li poden oferir, les mancances dels sistemes i les del reu, les polítiques social que responen o no adreçades a la persona privada de llibertat, els seus estats físics, psíquics, emocionals, es seves motivacions,... tot plegat, el centre de l'acció de protagonistes de les històries que es plantegen. Però hi ha un escenari post-penitenciari on concorren aquestes persones amb moltes d'altres que molt probablement seran hostils i no els perdonaran que hagin estat a la presó. La societat, com l'expresidiari o

l'expresidiària, té por i la por no perdona, i la gent s'ha fet a la idea de castigar i no donar gaire oportunitats a la persona que ha comès un delictes. Les etiquetes, l'estigmatització és el primer que apareix en presentar a qui ha estat a la presó i generalment això té conseqüències de valoració moral que no ajuden a la inserció ni a una feina ni a una comunitat, un barri o un poble. Aquest estat de les coses té una estreta relació amb la valoració que es fa de la pobresa i d'altres elements de l'exclusió des de les desigualtats socials existent, però són impediments de primer ordre per tal de dur a terme una reconciliació de la persona que ha comès un delictes amb el perdó i amb la vida, la vida en societat.

Per tant, és evident que cal buscar maneres de sensibilitzar la societat en els seus diferents estaments sobre el fet que tota persona, pel fet de ser-ho, té drets i un d'aquests és el dret a tenir oportunitats per a desenvolupar-se. És una qüestió molt vinculada a mentalitats i a estereotips i prejudicis, però una societat democràtica i que presumeixi de garanties de drets, no pot tenir "amagada" una realitat que no li és còmode.

Les campanyes que s'han fet han suposat molts esforços i malgrat la seva qualitat fins i tot mediàtica, han arribat poc al conjunt d'una població poc avesada a normalitzar en les seves vides unes realitat que no comparteix com a vivències. I, per tant, la reacció ha estat més d'ignorància de la campanya i a vegades de menyspreu cap als seus protagonistes, que no pas de comprensió i implicació. No sempre la informació resol problemes, depèn també d'altres factors i sobretot de la construcció cultural que es faci de la realitat explicada.

Aquesta reserva a participar en la normalització, mitjançant una campanya, del fet del passat de presó d'algunes persones que, fins i tot, ha arribat al si d'algunes entitats, és una mostra del repte que suposa explicar, fer comprendre, complicitar, etc., als diferents grups de la població no reclusa, pretesament normalitzada, que no es pot parlar d'inclusió si deixem fora de la relació social aquells i aquelles que han estat a la presó.

Cal una acció "educativa" que situï el fet de la reinserció post-penal com un dret d'igualtat d'oportunitats i que estigui adreçada tant a la ciutadania en general com a professionals de l'atenció a les persones, empresariat,.. i governants que decideixen les polítiques i les normes socials, així com els legisladors.

Malauradament la política es planifica i es projecta en períodes electorals, períodes que disten dels processos de resultats de les

polítiques penals. La reinserció i els drets de les persones que han complert mesures penals tenen poca o nul·la rendibilitat política, ja que no formen part de les preocupacions de la major part de ciutadans, ja que no ho perceben com a afectació directa. Així doncs cal treballar per un canvi de percepció social, per un canvi de cultura on dins de la necessitat de seguretat ciutadana s'inclogui el dret a la segona oportunitat de les persones que han complert mesures penals. Només a través d'un pacte polític entre totes les forces parlamentàries es poden dissenyar accions de sensibilització i de visualització dels efectes i la importància de les polítiques penals. Hem d'aconseguir que sigui un element estratègic de la construcció de la ciutadania i la participació social.

4.4 - Més enllà de les polítiques, l'ètica del compromís i la coresponsabilitat

L'any 2006, en el Congrés Penitenciari de Barcelona es reitera la idea clau de considerar la política penitenciària com una política social. Unes quantes idees que acompanyen aquesta declaració són, per exemple, el fet que una societat cohesionada dóna oportunitats a les persones que han delinquit i redueix la possibilitat de reincidència, evitant així el retorn a la marginalitat i a la delinqüència. La reinserció i la reeducació són presents en l'objectiu de les mesures penals i es considera que han d'ajudar a la normalització de la vida social de la persona que compleix mesures penals. La comunitat és en l'atenció dels processos, tant en els que es desenvolupen a presó com en els que es duen a terme en medi obert (mesures penals alternatives...). I un element fonamental és que la política social no la poden realitzar només els poders públics, sinó que ha de comptar amb la col·laboració dels actors socials, els mitjans de comunicació i la societat en general, ja que és d'aquesta manera que es pot contribuir conjuntament a la reeducació, a la reinserció i a la reintegració.

L'execució penal "ha de ser una política social de responsabilitat compartida entre les administracions penitenciàries, la resta d'administracions i el conjunt d'entitats que treballen en el camp de l'atenció a les persones". Per tant, una política que de portes endins ha de reorganitzar la interacció entre els diferents àmbits governamentals i de portes enfora, ha de comptar amb la societat civil, el tercer sector, les entitats que duen a terme la tasca que la mateixa política social planteja en forma dels seus principis.

Aquesta col·laboració govern-societat (professionals i voluntariat) respon a un concepte rellevant que, d'altra banda, dóna constància de

la voluntat de cohesió i de coresponsabilitat: el concepte de responsabilitat pública de les accions que tenen l'aprovació dels governs i que donen continuïtat a la tasca proposada en la política social penitenciària, tant si aquestes les duen a terme en espais i amb persones de la funció pública com si són les entitats no lucratives les que les realitzen, a partir d'actuacions i propostes que comprometen i compliciten l'acció de govern.

El govern i les institucions públiques són les que han de garantir que aquesta responsabilitat pública es duu a terme, i no només amb el sistema que estableixi de subvencions, convenis o contractes,... sinó també amb un plantejament ètic compartit, de cara al contingut de les accions. Un plantejament ètic basat en el compromís amb els objectius proposats, en el cas que ens ocupa, en els processos de reinserció post presó, i que més enllà del control econòmic dels recursos públics vetlli per la coherència dels programes i projectes que es desenvolupin per a aconseguir-los.

La política social gairebé sempre té un caràcter generalitzador. Quan es proposen actuacions que resultes exitoses es tendeix a generalitzar-les, per exemple a tot un país i es fan lleis per a dur-les a terme, encara que no hagin reeixit en el propi territori. A vegades s'apliquen i es generalitzen idees o projectes vinguts de fora (plans europeus, recomanacions internacionals,...) que van acompanyats de recursos econòmics i fan que s'apliquin sense prèviament haver mesurat si és el més convenient. En canvi, els elements fonamentals de les polítiques socials que tenen a veure amb les lleis són molt més difícils de canviar. El concepte de reclús o els circuits o les transversalitats de les accions, per exemple, podrien ser un coneixement compartit de compromís en el marc de la responsabilitat pública dels governs i coparticipat amb les entitats.

La coresponsabilitat va més lluny del concepte d'organització, de l'ordenament, de la distribució de tasques i funcions, més enllà del repartiment dels fons per a dur a terme accions d'aquesta política social.

La coresponsabilitat esdevé un fonament ètic, vinculat a la política, que "obliga" a compartir criteris i a actuar conjuntament les Administracions i les entitats del Tercer Sector, i a vegades també les empreses o altres organismes. I sovint seria bo que també s'escoltés la població reclusa que finalment és qui "viurà" en la pròpia pell aquesta política social.

L'exercici de la coresponsabilitat passa per la inclusió en els pressupostos de les diferents àrees de l'administració de la Generalitat partides pressupostàries per al suport a les persones que han passat per la presó. Especialment des del propi Departament de Justícia, com a mesures de suport a la finalització de la condemna, i del Departament de Benestar Social, en tant que responsable de les persones en situació d'alta vulnerabilitat especial i risc d'exclusió.

Aquesta coresponsabilitat també s'ha d'aplicar a la participació de les entitats socials en el disseny, implementació i avaluació de les polítiques i programes que es portin a terme, no podem oblidar que és des del tercer sector i amb recursos propis de les entitats que s'han desenvolupat la major part dels programes de suport, existents fins ara, i per tant és reconeixent el treball fet i analitzant les necessitats detectades que podem teixir una resposta eficaç. Des del treball conjunt entitats socials – Administracions.

4.5 - La interdepartamentalitat i la planificació territorial. Cartera de serveis?

Si l'acció de coordinar i treballar conjuntament de portes en fora és important, no ho és menys la coordinació i l'acció compartida entre els diferents estaments que atenen les persones o dit d'una altra manera i a Catalunya, els diferents Departaments de la Generalitat. En el nostre cas, malgrat es tracti de persones que han tingut un parèntesi a la seva vida social, la consideració és que són persones amb drets i deures i poden ser usuàries de serveis.

És fonamental que es pensi en dues claus, una humana i l'altra, també, però relacionada amb la desinstitucionalització. Per tant, una la que respecta escrupolosament els drets humans i les lleis que en el nostre país els corroboren. I l'altra, el criteri d'integralitat de la realitat de les persones, en aquest cas que han estat a la presó. Efectivament, la persona és una, i malgrat els possibles trets d'etiquetatge i estigmatització amb que es vegi afectada, ha de ser atesa en tots els sentit, com a persona. Això vol dir que, malgrat que la competència penitenciària la tingui el Departament de Justícia, aquest ha de coresponsabilitzar-se amb els altres Departaments que poden tractar la persona que es desinstitucionalitza de la presó al carrer, a la vida social. Una persona que pot tenir problemes de salut que caldrà atendre, una persona que pot necessitar un lloc on viure, uns serveis socials i uns serveis comunitaris a on eixoplugar-se, un món laboral on anar a buscar feina, una educació que potser no va poder tenir o unes capacitats i

unes aficions que no va poder desenvolupar... I sobretot una dignitat humana a refer i que s'ha de respectar. A més, i malgrat el parèntesi penitenciari, probablement aquesta persona té qualitats que queden amagades darrera de les dificultats i no ha de ser una actuació compartimentada i molt sovint inconnexa qui se'n faci càrrec.

A Catalunya estem encara lluny de la interdepartamentalitat com a costum, però hi ha experiències de desinstitucionalització amb la coresponsabilitat de diversos Departaments com el cas del joves ex-tutelats. En el cas de les presons, el Departament de salut i el de Justícia col·laboren i tenen competències concretes assignades en aspectes de malalties com ara l'Hepatitis C o el VIH, les malalties mentals i discapacitats, aspectes relacionats amb el consum de tòxics, etc., amb el reconeixement de les figures professionals sanitàries que correspon.

Un pas més en aquest treball conjunt des de la iniciativa pública, del govern, que és necessària, hauria de ser la creació d'un Pla Interdepartamental d'atenció a la reinserció postpenitenciària, elaborat des de la coordinació governamental conjuntament amb les entitats socials (professionals) i les administracions locals.

En aquest sentit, la territorialitat com a element a considerar té també una doble perspectiva. En un sentit de proximitat a les persones que poden viure-hi després d'un procés de excarceració, amb el que suposa de gestió dels serveis, i també en un sentit de resposta a les necessitats de les persones. Des d'aquesta darrera visió val la pena que territorialment les Administracions, i més si es tracta d'un pla integral, sàpiguen les necessitats que hi ha a cada lloc i planifiquin les accions, els programes, els equipaments, etc. que calguin per a la reinserció social de les persones que han estat privades de llibertat. Com en el procés de qualsevol política social, hi ha la idea (sovint ideologia), però també el panorama de la realitat de cada lloc i el que s'ha de traduir en accions, s'ha de poder planificar. En general les administracions, els governs, tendeixen a prioritzar el criteri ideològic, però aquest també pot (ha) d'incloure una anàlisi de necessitats territorialitzada.

Una altra competència de govern és la possibilitat que s'estableixi des de la interdepartamentalitat una cartera de serveis, consensuada amb els agents socials i tenint en compte les necessitats territorials en concomitància amb la política de drets i la democràcia.

No es tracta només d'una idea o una tendència, es tracta de disposar d'un pla estratègic interdepartamental de suport que no només garanteixi, com dèiem abans, les prestacions o l'accés a determinats

serveis a través de la discriminació positiva, sinó que garanteixi un acompanyament social i educatiu de qualitat que incorpori els elements del desistiments de la delinqüència i l'acompanyament a la construcció d'una nova xarxa de suport social que ofereixi oportunitats reals d'inclusió social.

4.6 - Tres elements clau: la coordinació dels programes, l'avaluació i l'impacte de les polítiques i la qualitat dels serveis

Treballar per a assolir els objectius compartits per a atendre de manera integral la població ex- presa requereix de coherència en el què es vol fer i en el perquè es fa. Quan una política social propicia o proposa un tipus de programes o de propostes d'intervenció sovint és recomanable que hi hagi coordinació. Més enllà que els professionals que intervenen en un procés de reinserció treballin de manera coordinada, facin xarxa com a professionals, és imprescindible que des de la política social hi hagi clarament un plantejament compartit, que no vol dir de dependència jeràrquica, sinó de confluència.

Així mateix, com en qualsevol altra política social, seria interessant que es pugui avaluar el que es fa, quan es fa i després de realitzar les actuacions que comporta. I també caldria avaluar l'impacte que ha tingut en la població ex-reclusa, en la comunitat, en el territori, en les empreses, etc. Un impacte que hauria de ser avaluat de manera quantitativa (per exemple, quantes persones han trobat feina) i qualitativa (per exemple, com s'han donat els processos de participació a la comunitat d'aquestes persones).

Aquesta avaluació que permetria saber el funcionament i les possibilitats de millora de les accions derivades de les polítiques post-penitenciàries, hauria d'anar acompanyada d'un debat sobre la qualitat en l'aplicació de les polítiques i les actuacions que es realitzen des de les entitats, en coordinació entre elles i amb les administracions. I caldria establir un criteri que no confongués les entitats del tercer sector amb empreses de serveis lucratives, quant a la qualitat dels serveis que presten.

Si, com dèiem, és estratègic realitzar un treball de sensibilització social i canvi de cultura que afavoreixi la inclusió social d'aquestes persones, cal que també disposem d'estudis fiables que garanteixin donar comptes de resultats de les accions que es porten a terme. Si hem de convèncer la societat que la rehabilitació és possible, cal disposar de dades que parlin de la reducció de la reincidència, cal basar les accions

en dades contrastades. Pel que cal invertir en avaluació de resultats i d'impacte.

Com hem anat exposant es tracta d'un àmbit amb poca trajectòria i experiència, pel que cal que totes els programes vagin acompanyats de sistemes d'avaluació de la qualitat no basats en indicadors quantitius únicament, sinó sistemes d'avaluació que ens permetin caminar cap a un sistema d'excel·lència i que ens vagi permetent estructurar una xarxa de serveis que seleccioni les millors pràctiques per assegurar la rendibilitat de la inserció en aquest àmbit.

4.7 - L'acompanyament sòcio-educatiu, o qui hi ha al centre de l'atenció?

Al llarg de tot aquest escrit, hem dit que el que calia considerar com a central era la persona que ha estat a presó i que intenta refer la seva vida. I s'ha tractat de l'acompanyament com a un conjunt d'accions que fan que aquesta persona no es trobi sola, sinó que tingui un coixí, suports, etc. que li permetin arribar o acostar-se a les fites i als objectius que es proposi.

Els models d'atenció centrats en la persona són els que permeten algunes de les idees i actuacions sobre les quals tractem en aquest dossier, són les que en certa manera "obliguen" a coordinacions, interdepartamentalitats, treball en xarxa, complicitats, voluntats de millora,... En aquest marc hi ha un repte important que respon, per una banda, als objectius de reeducació que es relaciona amb la reinserció social, com també els objectius de formació per a la vida i per a la feina. Per altra banda, és un procés que lligat a la socialització té un paper inevitable i cabdal per a les persones. Ens referim a l'educació en el seu sentit ampli, aquell procés que dura tota la vida i que va conformant, independentment de l'edat, a través d'aprenentatges diversos una possibilitat de triar, de decidir, un ésser social que està en moviment.

Per això l'acció que es pugui fer en aquest procés per acompanyar, si cal orientar, i en qualsevol cas apropar una persona a eines, aprenentatges i maneres de pensar i de fer mitjançant les quals s'empodera en aspectes de la seva vida en els quals pot tenir mancances o en els quals pot potenciar capacitats, és una acció molt valuosa en els processos d'inserció i sobretot en els de desistiment de la delinqüència. Educar per a empoderar.

Un acompanyament socio-educatiu que tingui en compte aquesta centralitat d'un subjecte que viu en societat i per tant, que pugui centrar també la seva acció en aspectes comunitaris, de relació amb els i les altres, de participació en els entorns on visqui i que pugui fer una tasca pedagògica de guia sense imposar, amb l'orientació cap a la decisió i el pensament i l'acció que cadascú pugui desenvolupar amb l'ajuda de les eines i dels recursos existents.

En el camp de la reinserció, del desistiment de la delinqüència i de les propostes que es deriven de les accions que van més enllà dels aspectes instrumentals i els recursos socials, hi ha diversos autors i estudis que aprofundeixen en aspectes psico-socials, com ara la motivació, la participació de la persona en la seva pròpia rehabilitació i en la voluntat de no delinquir... El plantejament de l'acompanyament cap al retorn a la comunitat amb una mentorització en el procés de desistiment és la recerca que estan realitzant Josep Cid i Antonio Andrés Pueyo en un projecte de recercaixa 2014¹². No obstant això, pensem que l'acció educativa que es pot desenvolupar en aquest procés pot sumar un repte més al coneixement i a l'acció de la reinserció, amb decisió de les persones interessades a reconstruir la seva pròpia vida després d'haver estat a la presó.

No és gens senzill establir un sistema eficaç, però tots els estudis i projectes implantats i avaluats d'àmbit internacional apunten cap a la importància de l'acompanyament personal: instrumental, emocional,.... Hi ha persones que a la sortida de presó tenen consolidada una voluntat de canvi i disposen d'una xarxa social de suport, persones que potser no els cal gaire suport específic més enllà de les polítiques de discriminació positiva de que hem parlat, Hi ha persones que tot i disposar de voluntat de canvi els processos de rehabilitació realitzats es poden trobar en diferents nivells de consolidació. També ens trobem amb persones amb xarxes de suport àmplies, reduïdes i/o inexistents. També ens trobem amb situacions de greuges administratius diversos, per exemple dificultats d'accés al treball degudes als antecedents penals en alguns àmbits, dificultats al permís de treball en el cas dels estrangers, situacions de salut mental diverses, processos de rehabilitació de les drogodependències diversos,... Aquesta diversitat de situacions fan que l'abordatge de l'acompanyament s'hagi de fer des d'un sistema de resposta que atengui aquesta complexitat i disposi de

---

¹² JOSEP CID- ANTONIO ANDRÉS PUEYO: La transició de la presó a la comunitat: programa experimental de reintegració social de persones empresonades amb risc de reincidència (premi RecerCaixa 2014)

mesures diferents segons el nivell individual de necessitats de suport i de factors de protecció.

Cal disposar d'un sistema de resposta que inclogui projectes basats en l'acompanyament a partir de persones de la comunitat que de forma voluntària s'impliquin en donar suport a aquestes persones, i de projectes que puguin preveure la tutorització professional per a perfils de més risc, que requereixin un sistema d'acompanyament més especialitzat.

En tot cas aquests serveis i programes han de tenir un sistema de finançament adequat que garanteixi la continuïtat de l'atenció, descartant el sistema de treball basat en les subvencions, ens cal una xarxa estable de serveis.

Cal recordar que els programes d'atenció social a càrrec de persones voluntàries no són programes sense costos per a les entitats del tercer sector, sinó que les entitats que disposen de programes de voluntariat són entitats que tenen despeses de sensibilització, que permeten captar nous voluntaris i donar a conèixer els projectes, que han de garantir un acompanyament a les persones voluntàries, que en el cas de l'atenció a persones vol dir acompanyament instrumental, econòmic (desplaçaments, materials per a les activitats,..) i emocional, pel que han de disposar d'estructura suficient per a la gestió dels projectes i de coordinadors de voluntariat que garanteixin un treball de qualitat i un marc de seguretat per a l'exercici del voluntariat.

Cal incorporar a l'agenda de tots els partits polítics el dret a la segona oportunitat, a l'atenció i el suport, en els processos de sortida de presó, com a garantia d'una societat més justa, més cohesionada i més segura.

5. Bibliografia

- CAPDEVILA, M.; FERRER, M. (2015). Taxa de reincidència penitenciària 2014. Barcelona: Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. En línia a: http://www.recercat.net/bitstream/handle/2072/90548/SC-I-076-09_cat.pdf
- CAPDEVILA, M.; FERRER, M. (2014). La llibertat condicional a Catalunya. Sessió de presentació de recerques, 27 de maig de 2014. En línia a: <http://www.slideshare.net/justicia/sessi-dinvestigaci-la-llibertat-condicional-acatalunya>

- CID, J.; MARTÍ, J. (2011). El procés de desistiment de les persones empresonades: obstacles i suports. [Informe de recerca] Barcelona: Centre d'Estudis Jurídics Formació Especialitzada. En línia a: http://www20.gencat.cat/docs/Justicia/Documents/ARXIUS/SC_3_175_11_cat.pdf
- CID, J.; MARTÍ, J. (2012). "Turning points and returning points. Understanding the role of family ties in the process of desistance". A: *European Journal of Criminology*, 9 (6): 603-620.
- CID, J.; TÉBAR, B. (2010). "Libertad condicional y delincuentes de alto riesgo". A: *Revista Española de Investigación Criminológica* 8(3): 1-25. En línia a: <http://www.criminologia.net/pdf/reic/ano8-2010/a82010art3.pdf>
- LAUB, J.; SAMPSON, R. (2003). *Shared Beginnings, Different Lives. Delinquent Boys to Age 70*. Cambridge: Harvard University Press.
- LUQUE, E.; FERRER, M.; CAPDEVILA, M. (2005). *La reincidència penitenciària a Catalunya*. Barcelona: Centre d'Estudis Jurídics Formació Especialitzada.
- MARUNA, S. (2001). *Making Good. How ex-Convicts Reform and Rebuild their Lives*. Washington: American Psychological Association
- McNEILL, F.; FARRALL, S.; LIGHTOWLER, C.; MARUNA, S. (2013). «Desistance as a Framework for Supervision». En: Bruinsma, G.; Weisburd, D. (ed.). *The Springer Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Springer.
- MAX-NEEF, M (1994): *Desarrollo a escala humana, Icaria*, Barcelona.
- MILBURN, PH et JAMET, Ludovic.(2014) "Prevention de la récidive: les services de probation et d'insertion français dans la tourmente" a champ penal. Vol XI de 2014 ISSN électronique 1777-5272. Disponible en web: <http://champpenal.revues.org/8714>
- MOFFIT, T. (1993). «Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy». *American Psychological Association*, núm. 100/4, p. 674-701.
- PETERSILIA, J. (2003). *When Prisoners come home. Parole and prisoner reentry*. Oxford: Oxford University Press
- RIECHMANN, J. (coord.) (1999, 2a edició): *Necesitar, desear, vivir. Sobre necesidades, desarrollo humano, crecimiento económico y sustentabilidad*, Libros de la Catarata, Madrid
- SALES, A. (2014): *Crisi, empobriment i persones sense llar*, Dossier Catalunya Social. *Propostes del Tercer Sector*, núm. 34, Barcelona.

- SARASA, S. – SALES, A. (2009): Itinerarios y factores de la exclusión social, Ajuntament de Barcelona/UPF/Fundació La Caixa. Síndica de Greuges.
- SEMPERE, J. ((1992): L'explosió de les necessitats, Ed. &2, Barcelona
- SHOVER, N. (1996). Great pretenders. Pursuits and careers of persistent thieves. Bouldier: Westview.
- SOLER, C. (2013). "Polítiques i projectes d'intervenció per a l'acostament al medi extern de delinqüents d'alt risc: cercles de suport, inhibidors químics i controls temàtics". A: J. CID, M. FERRER i A. IBÁÑEZ (eds). De l'execució de penes a la reinserció. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona. pp. 85-87.
- TÉBAR, B. (2005). El modelo de libertad condicional español. Pamplona: Aranzadi.
- ZAMBLE, E.; QUINSEY, V. (1997). The Criminal Recidivism Process. Cambridge: Cambridge University Press.

Barcelona, juliol 2015.

Dipòsit legal: DL B 17300-2015

Edita: Taula d'entitats del Tercer Sector Social de Catalunya

Taula d'entitats del Tercer Sector Social de Catalunya

Rocafort 242 bis 2n
08029 Barcelona
T 93 310 57 07
www.tercersector.cat

En col·laboració amb:

ara.cat

Ateneu Barcelonès
ABCDEFGHIJK
LMNOPQRSTU
VWXYZ

En conveni amb:

Generalitat de Catalunya
**Departament de Benestar Social
i Família**

**Diputació
Barcelona**
xarxa de municipis

Ajuntament de
Barcelona